

Türkiye'nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski

Zafer Akbaş*

Öz

Fırat, Dicle ve Asi nehirleri, sınıraşan sular olarak, Türkiye'nin güvenliğini ve çıkarlarını etkilemektedir. Sorunun tarafları olan kıyıdaş ülkeler, zaman zaman savaşın eşiğine gelmiştir. Suriye ve Irak'ın soruna yaklaşımları; çözümden uzak, çatışma ihtimalini artırmaktadır. Sorunun değişen niteliği, Türkiye için ekonomik, politik ve askeri risk olasılığı taşımaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri nedeniyle, bir güvenlik sorunu ve çatışma riski ile karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için, sorunun önemi, niteliği, nedenleri ve ortaya çıkış süreci üzerine odaklanılmıştır. Geçmişten günümüze sorunun gelişimi ve niteliği ile aktörlerin temel yaklaşımları neorealist bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Çalışmada su kaynaklarının stratejik değerinin arttığı saptanmıştır. Ayrıca yaşamsal bir kaynak olan suyun devletlerin dış politik tutumlarını, geçmişe nazaran, daha çok etkileyen bir unsur haline dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Fırat ve Dicle, sınıraşan su, güvenlik riski, çatışma, Türkiye

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Düzce / Türkiye
zaferakbas@düzce.edu.tr

Giriş

Devletler, çıkarları gereği, doğal ve stratejik kaynaklar için rekabet ederler. Su, doğal kaynaklar içinde yaşamsal ve ekonomik değeri nedeniyle, çok önemli bir stratejik kaynaktır. Bu nedenle, devletler su için de çatışabilir ve bu çatışma, silahlı çatışmaya da dönüşebilir.

Sınırşan su sorunu, Ortadoğu Bölgesi'nde başlı başına savaşa varan bir silahlı çatışma nedeni olabileceği gibi bir *türev sorun* ya da *türetilmiş sorun* (*derive matter*) olarak da çatışma bileşenlerinden biri olabilir. Sınırşan suların bir sorunlar yumağının oluşmasında ateşleyici kıvılcım etkisi yapması da mümkündür.

Sınırşan su, uluslararası aktörler arasında, işbirliği ya da çatışma unsuru olarak ele alınmaktadır. Sorun, realist ya da neorealist perspektiften incelendiğinde, çatışma unsuru öne çıkarken karşılıklı bağımlılık teorisine göre ele alındığında ise işbirliği unsuru öne çıkmaktadır.

Çalışmada neorealist yaklaşım esas alınarak, çatışma analizi yapılmıştır. Fırat ve Dicle nehirleri özelinde, sınırşan su sorununun nedenleri, gelişimi, aktörlerinin yaklaşımı ele alınmış ve savaşa varan çatışma ihtimali incelenmiştir. Bu bağlamda; günümüz sınırşan su sorununun, çeşitli düzeyde çatışma asimetrik savaş olasılığını içerdiği değerlendirilmiştir.

Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda, soruna taraf devletler olan Türkiye, Irak ve Suriye birbirleri ile meselenin tüm boyutları itibarıyla uzlaşmamıştır. Günümüzde söz konusu kıyıdaş devletlerin su taleplerinde bir azalma olmadığı gibi bu ülkelerin su kaynaklarında da bir artma ya da çeşitlenme yoktur.

Çalışmada sınırşan su sorunun nedenleri, ortaya çıkış süreci, çatışma riski incelenmiş ve sorunun taraflarının artışına vurgu yapılmıştır. Sorunun taraflarının artmasıyla birlikte; Türkiye'ye yönelik politik ve askeri risklerin çatışma olasılığını güçlendirebileceği değerlendirilmiştir. Çalışmanın özgün değerini, neorealist bir perspektifle, Türkiye'nin sınırşan su sorunu nedeniyle bir çatışma riski altında bulunduğunu, soruna taraf aktörlerin çoğaldığını ve bunun da çatışma riskini artırdığını dile getirmesi ile yakın dönemde meydana gelen gelişmeleri de analize dahil etmesi oluşturmaktadır.

1. Sınırşan Su Sorununun Nedenleri

Sınırşan su sorununun anlaşılabilmesi için, sorunun nedenlerinin, aktörlerinin, suyun fiziksel durumunun ve sorunun ortaya çıkış sürecinin incelenmesinde yarar vardır.

1.1. Sorunun Niteliği ve Suyun Artan Önemi

Neorealist yaklaşıma göre; uluslararası düzenin yapısı anarşiktir. Devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri çıkarlarına bağlı olup, çıkarlar da ancak temelde askeri güçle korunup geliştirilebilir. Devletler bu nedenle çıkarlarını korumak için gerilimlerden krizlere, krizlerden savaflara varıncaya kadar çeşitli çatışma şekilleri içerisinde bulunmaktan kaçınmazlar. Ancak uluslararası sistem, uluslararası aktörlerin hareket özgürlüğünü etkiler. Sınırışan su sorunu da bu bağlamda devletlerin çıkarlarını etkilediği için her türlü çatışma vesilesi olarak kullanılabilir. Su sorununa taraf olan aktörler değişmeye başlamakla beraber, devletler halen en baskın ve güçlü aktör konumundadır. Su kaynakları bakımından dışa bağımlılık, devletlerin güvenliğini tehdit etmektedir.

Küresel karşılıklı bağımlılık yaklaşımına göre, devletler arasında işbirliği ile bu tür çatışmaların önüne geçilebilir. Ancak Irak ve Suriye gibi su sorununa taraf olan ama gerçekçi olmayan su talepleriyle hareket eden ve zaman zaman Türkiye'ye karşı hasmane tutum sergileyen kıyıdaş ülkelerin olduğu bir durumda; böyle bir işbirliğinin mümkün ama çok zor olduğu; tarafların yaklaşımları, sorunun niteliği, bölgesel özellikler ve aktörler nazara alındığında işbirliğinden öte, çatışma olasılığının daha yüksek olduğu değerlendirilebilir.

Doğal kaynakların en önemlisi olan su, yaşamı sürekli kılar, yaşamın ekosistemlerine ve insan girişimlerine kaynak oluşturur; beslenme ve "ticari" amaçlı üretim için vazgeçilmezdir. Su, hem stratejik bir kaynak, hem meta, hem de sağlıklı ekonomilerin temel taşlarından biridir (Yıldız 2004: 263).

Su, her geçen gün önemi artan ve daha sert rekabete konu olan bir kaynaktır. Suyun kıtlığı, ikame edilemezliği, kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı, sulu tarım arazilerinin artması, teknolojide meydana gelen değişimler, iklim değişiklikleri ve çevre sorunları su kaynaklarına olan ihtiyacı artırmaktadır. Sınırışan sular konusu, su sorunları içinde, politik ve ekonomik gündemi geçmişe göre daha çok işgal etmektedir.

Dünya sularının %97'si deniz suyu, %3'ü tatlı sudur. Tatlı suyun da %2'si kutup bölgelerindedir. Dolayısıyla su üzerindeki rekabet, dünyadaki tüm suların %1'i üzerinde gerçekleşmektedir (Köni 1994: 55). Bölge egemenliğinin elde edilmesi ve sürdürülmesinde, stratejik bir kaynak olarak su kontrolünün önemi artmaktadır (Saltürk 2006: 34).

Dünya toplam su rezervinin sadece %1'i insan ihtiyacına uygundur. Kaynak dağılımındaki dengesizlik ile birlikte, son 25 yılda dünya su tüketiminin %400 artış gösterdiği söylenebilir (Okyar 2010: 193). Bir diğer değer-

lendirmeye göre, son yüz yılda dünya nüfusu üç kat artarken, su kaynaklarına olan talep yedi kat artmıştır (Kıbaroğlu 2003).

Yapılan bilimsel çalışmalarda, 2025 yılında 3 milyar insanın su sıkıntısı ile karşı karşıya kalacağı ya da aynı sayıda insanın su sıkıntısı çekilen ülkelerde yaşamlarını sürdüreceği gerçeği ortaya konulmuştur (Swain 2004: 25). Nüfus artışı ve kötü iklim koşulları ise suya olan ihtiyacı daha da artıracaktır.

Su kaynaklarına en çok sahip olan ülkeler, rakiplerine göre önemli bir ekonomik ve politik avantaj elde etmiş olacaktır. Ortadoğu Bölgesi'ndeki nüfus artışı, iklim değişiklikleri, yükselen kentleşme trendi, suyun uluslararası aktörler için stratejik önemini artırmaktadır.

Su uyumsuzluğu tamamen teknik bir sorun değildir (Altınbilek 2004: 32). Sorunun sosyal, ekonomik, politik ve güvenlik boyutları da vardır. Sınırışan su sorunu, günümüzün önemli sorunlarından biri olan gıda sorununun bir parçası olarak da değerlendirilmekte ve suya bu nedenle stratejik bir önem atfedilmektedir. Su, devletlerin dışa bağımlılığını etkilemesi, özel olarak Türkiye için terör sorunuyla beraber anılması nedeniyle bir güvenlik konusudur.

Su sorunu, Türkiye üzerindeki olası etkileri bakımından nitelik değiştirmiştir. Bu sorun alevlendiği takdirde, Türkiye'nin güvenliğini ve hatta bütünlüğünü bile tehdit edebilecek bir nitelik kazanmıştır (Bilgiç 2006: 145-146). Bu nedenle, Türkiye'nin, Suriye ve Irak'a nazaran güçlü ülke olduğu tezinden hareketle, su sorunu kaynaklı ya da su sorununun araç olarak kullanılacağı bir çatışmanın yaşanmayacağı ileri sürülemez.

Neorealizme göre uluslararası sistemin anarşik yapısı, aktörleri çatışmaya zorlamaktır. Bu bakış açısıyla aktörlerin su nedeniyle çatışması muhtemeldir. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı bu çatışma, sıcak savaşa varabilecek çeşitli düzeylerde gerçekleşebilir.

1.2. Ortadoğu Bölgesi'nden Kaynaklanan Nedenler

Ortadoğu Bölgesi, tarihsel olarak sürekli çatışmaların olageldiği bir kırılğan yapıya sahiptir. Bölgede, güvenlik durumu stabil değildir. Ortadoğu; altında etnik, dinsel, tarihsel unsurlar yatan savaşların olduğu, petrol kaynaklarının paylaşımı ve sınırlar gibi sorunların güvenlik meselelerini girift hale getirdiği bir bölgedir. Bölgede tarihsel süreç içinde yaşananlar, devletler arasında güven bunalımına neden olmuştur. Bu güvensizlik, işbirliğini engellediği gibi, sorunların çözümünü zorlaştırmıştır. Bölge ülkeleri arasındaki sınırların belirsizliği ve suniliği, mezhep çatışmalarının da eklenmesiyle bölgeyi sorunlar yumağı haline dönüştürmektedir.

Bölgenin ekonomik bakımdan sefaleti, otokrasisi ve çatışmalara olan meyli “Ortadoğu İstisnacılığı”nı meydana getirmiştir (Sorli ve diğerleri 2005: 142). Bölgede su kıtlığının söz konusu olduğu durumlar, sosyal ve askeri çatışma riski taşımaktadır (Lundqvist and Gleick 2000). Ortadoğu Bölgesi’ndeki ülkelerin büyük kısmının sürekli akan suyu yoktur. Yıllık toplam yağışın en az %80’i buharlaşarak kaybolmakta ve mevcut kaynaklar israfa yol açan düzeydeki sulama nedeniyle hızla azalmaktadır. Bu nedenle bölgede önümüzdeki yıllarda ciddi su krizlerinin yaşanacağı öngörüsü yapılabilir (Durmazuçar 2002: 113). Ayrıca, Irak ve Suriye’nin su sorununun çözümüne yeterince yatırım yapmaması ve optimal olmayan sulama tekniklerini kullanması su açığını artırmaktadır.

Su konusu, Ortadoğu’da diğer bölgelere göre daha büyük sorunlara yol açabilecek bir potansiyele sahiptir. Bunun en temel nedenleri; su ihtiyacının fazla, su kaynaklarının kıt, bölgenin istikrarsız bir yapıya sahip olmasıdır.

Ortadoğu’da devletler, konu su olunca, diğer kıyıdaşlara karşı daha saldırgan tutum sergilemektedirler (Beaumont 1994: 14, Allan 1997: 15). Bölgedeki hemen her ülke, toplam su kaynaklarının en az %70’ini (en fazla %90’ını), tarımsal üretim için kullanmaktadır (Kolars 2000: 72). Bölgedeki su kaynaklarının esasen tarımsal üretimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tüketim oranı, haklı olarak, tarımdaki sulamanın ne kadar rasyonel yapıldığı sorusunu akla getirmektedir. Kaldı ki Irak ve Suriye topraklarının veriminin sulamayla yeterince artırılmadığı zaten bilinmektedir. Sorunun bahsedilen bu özelliği, çözümün de ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Türkiye’nin barışçıl dış politika izlemesi, çatışma ihtimalini zayıflatmakta; ancak tamamen yok etmemektedir. Bölge dinamikleri ve sorunun diğer tarafı olan Irak ve Suriye’nin izlediği politikalar, suyu, bir sorun haline getirmektedir.

1.3. Küresel ve Bölgesel Güç Rekabeti

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere, Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Çin ve Japonya gibi büyük güçler, küresel rekabette varlıklarını devam ettirmek ve çıkarlarını maksimize etmek amacıyla, Ortadoğu’ya yönelik politikalar izlemektedir. Ortadoğu, anılan devletler için “yaşamsal” tabir edilen bir “çıkarcı alanı” olup, dünyanın en önemli enerji kaynakları ile ticari bağlantılarına sahiptir. Bu nedenle söz konusu devletler, sınırşan su sorunu da dahil olmak üzere, bölgesel gelişmelere müdahale etmektedirler. Bu tutuma, uluslararası örgütlerin ve bölgesel aktörlerin izlediği politikalar da eklemlenince, bölge sorunları karmaşık ve çözülemez hale gelebilmektedir.

Günümüz küresel aktörlerinin enerji ihtiyacı sürekli artmaktadır. Dünyanın ekonomik ve politik güç merkezi Batıdan, Asya-Pasifik eksenine doğru kaymaktadır. Bu değişim anılan bölgelere geçiş yolu üzerinde bulunan Ortadoğu'yu daha önemli hale getirmekte ve bölgesel güç rekabetini artırmaktadır.

Ortadoğu Bölgesi'ndeki güç rekabeti, bölge için bir çatışma ve istikrarsızlık sorunudur. Sınırışan su sorunu, tek başına bir aktüel çatışma nedeni olabileceği gibi, birleşik kaplar misali bir ya da birçok sorunla da birleşip, onların bir uzantısı haline dönüşüp *türev sorun* olarak bir çatışma nedenine dönüşebilir, bir çatışmanın ateşleyicisi olabilir.

Su sorunu, küresel ve bölgesel güç rekabetinde önemli bir yere sahiptir. Su sorunun ekonomik, stratejik ve askeri boyutu bu rekabeti artırmaktadır. Türkiye, su kaynaklarını iyi kullanarak, enerji bağımlılığını azaltabilir ve güç rekabetinde avantaj sağlayabilir. Aksi halde su sorunu, Türkiye açısından, bir ulusal güvenlik tehdidi oluşturabilir. Bölge ülkelerinin Türkiye'den ekonomik, politik ya da askeri bakımdan daha güçlü olması, Türkiye'nin çıkarlarını olumsuz etkileyebilir.

Su sorununun bir tarafı olan Irak, Suriye ile birlikte, bölge liderliği hedefi olan devletlerden birisidir (Akbaş 2011: 23). Baas Partisi, 2003 yılı ile birlikte iktidarda kaldığı 36 yıl boyunca Irak'ı, militerleştirmiş, bir polis devleti haline dönüştürmüştür (Tripp 2002: 42). Irak'ın, özellikle Saddam Hüseyin döneminden beri bölge liderliği hesapları vardır. Bölgede etkin güç olmak, Saddam Hüseyin'in en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Irak, bu nedenle İran'la 8 yıl süren bir savaşa bile girmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal de bölge liderliği hedefine yönelik bir işgaldir.

Irak, sınırışan su sorununun bir tarafı olarak; kadim sulamalar ve tesisler nedeniyle, su üzerinde kazanılmış haklarının bulunduğunu, Fırat ve Dicle sularının sınırışan değil uluslararası su olduğunu, Türkiye'nin baraj ve HES yapmasının Irak'a zarar verdiğini, Fırat ve Dicle'nin iki ayrı havzayı oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Irak, sorunu Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası platformlara taşımak suretiyle Türkiye'ye karşı kazanım elde etmeye çalışmakta ve Türkiye'nin kendisiyle soruna dair antlaşma imzalaması gerektiğini savunmaktadır (Akbaş ve Mutlu 2012: 221-225).

Irak ve Suriye'nin bölgesel güç rekabeti, hemen hemen her alanda kendisini göstermiştir. Irak ve Suriye'nin bölge liderliği hedefi, savaşlarla ve "Arap Baharı" süreci sonrası yaşanmakta olan iç çatışmalarla zayıflamış olsa da ortadan kalkmamıştır. Günümüzde iç çatışmalar nedeniyle, özellikle Irak'ın ama aynı zamanda Suriye'nin bölünmesi ve küçük devletçiklerin

ortaya çıkması ihtimali vardır. Bölünmenin olması halinde dahi yeni aktörlerin aynı ya da benzer çatışma politikalarını izlemesi muhtemeldir.

Su çatışması, bölgesel güç yapısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Geçmişte, Hafız Esat ve Saddam Hüseyin her ne kadar birbiri ile uyumsuz liderler olsalar da konu Türkiye olunca, tek blok haline gelmişlerdir (Haf-tendorn 2000: 57). Böylece birbiri ile uyumsuz aktörler bile geçmişte bir araya gelerek Türkiye aleyhine ittifak yapabiliyorsa, bunun gelecekte de tekrarlanması söz konusudur ki özellikle de çıkarları ortaksa bunun gerçek-leşmesi kaçınılmaz hal alabilir.

Ayrıca, Irak ve Suriye'deki rejimlerin ve bu rejimlerin yöneticilerinin de bölgesel güç rekabeti üzerinde etkisi vardır. Çıkar çatışması söz konusu olunca; gerek Saddam Hüseyin'in ve Maliki'nin gerekse baba ve oğul Esed'in tutumu, çatışma dilinden uzak olmamıştır. Bunlardan sonraki yöneticilerin tutumu da çıkar çatışması nedeniyle çok farklı olmayacaktır.

Irak'a yerleşen ABD'nin İkinci Körfez Savaşı (2003) sonrasında, Irak'ın su kaynaklarını koruma altına almasına dair görüşler de dile getirilmiştir. Bu durum diğer işgalci devlet olan Büyük Britanya için de ifade edilmiştir (Benvenisti 2003: 870). Merkezi Haberalma Örgütü CIA'de politik analist olan Pelletier'e (2003) göre, ABD, 2003 Irak müdahalesiyle Ortadoğu'yu jeo-politik olarak yeniden şekillendirmek için sadece petrol kaynaklarını değil, aynı zamanda su kaynaklarını da kontrol etmelidir.

Batılı analistlerin bu tür yaklaşımlarına sıklıkla tanık olmaktadır. ABD dış politikasının bu tür analizlerden etkilenmediğini söylemek gerçekçi değildir. Kaldı ki düşünce kuruluşlarının (think tank) ve diğer aktörlerin, ABD dış politikasını şekillendirmek üzere lobicilik yaptığı da bilinmektedir.

1.4. Paylaşım ve Kullanım Sorunu

Fırat ve Dicle'nin fiziksel kapasiteleri ile soruna taraf olan aktörlerin talepleri uyuşmamaktadır. Irak ve Suriye'nin istediği su miktarı fiziki olarak karşılanamaz. Bu karşılanamaz talepler bir çatışma sorununa dönüşebilir. Soruna taraf olan diğer aktörler; sorunun bir paylaşım sorunu olduğunu dile getirirken; Türkiye ise sorunun bir paylaşım sorunu değil; kullanım sorunu olduğunu savunmaktadır.

Sınırışan su sorununda politik tartışma ve diplomatik müzakereler, suyun fiziksel miktarı ve bu miktarın paylaşımı üzerindeki uzlaşmazlık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Irak ve Suriye'nin gün geçtikçe artan ve gerçekçi olmayan su istekleri, sınırışan su sorununun gündemden düşmemesine neden olmaktadır.

Kolars'a (2000: 70) göre, su sorununda uzlaşamamanın nedenleri; suyun nasıl paylaşılacağı, veri eksikliği ya da müzakere edenlerin tek bir veri temeli üzerinde anlaşamamaları, su ile ilgili politik konular ve antipatilerdir. Kut'a (1993: 476-477) göre, su sorunuyla ilgili olarak asıl sorun, paylaşımın bir çözüm olup olmamasından öte, suların bugünkü kullanım biçimi ve trendleriyle ihtiyaca cevap verecek bollukta olmamasıdır. Kıt kaynakların paylaşımı ne kadar adil olursa olsun, kıtlığa çare değildir. Yapılması gereken; suyun akılcı ve etkin kullanımının sağlanması ve kullanılabilir su kaynaklarının artırılmasıdır. Bunun yapılamaması halinde çatışma kaçınılmaz olacaktır. Irak ve Suriye'nin suları rasyonel kullanmaması, sulama yöntemlerinden kaynaklanan sorunlar ile sulanan tarım arazilerinin verimsizliği su sorunun çözümünü zorlamaktadır.

Türkiye veri paylaşımıyla ilgili iyi niyet gösterisi olarak, kendi verilerini kıyıdaş ülkelerle paylaşmaktadır. Suriye ve Irak, gerekli verileri paylaşmakta ve aldıkları su miktarları hakkında yanıltıcı beyanlarda bulunmaktadır. Bu tutum ise ülkeler arasında bir güvensizliğe neden olmaktadır. Suriye ve Irak, su sorununun çözümünü Türkiye ile antlaşma yapmakta görmektedir. Bu iki aktör, Türkiye'yi antlaşma ile belli tarzda davranma ya da davranmama yükümlülüğü altına sokarak, Türkiye'ye karşı avantaj elde etmeye çalışmaktadırlar. Böylesi bir durum, Türkiye'nin hareket kabiliyetini kısıtlayacak olup, çıkarlarına da aykırı olacaktır. Bu nedenle antlaşma yapma teklifleri Türkiye tarafından red edilmektedir.

Fırat Nehri, sulama ve hidroelektrik üretimi bakımından, Türkiye'nin en büyük su debisine sahip nehridir. Nehrin ortalama debisi 909 m³/sn'dir. Türkiye'nin en büyük bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) büyük bir kısmı bu nehir üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Fırat, Karasu (Batı Fırat) ve Murat Suyu ile çok sayıda küçük sudan meydana gelmektedir. Yukarı kaynağı Türkiye'de, orta ve aşağı kaynağı sırasıyla Suriye ve Irak'tadır. Fırat Nehri, Dicle ile birleştikten sonra Şatt-ül Arap adını alarak, Basra Körfezi'ne dökülmektedir (Dışişleri Bakanlığı 1996: 4).

Toplam 2 780 km uzunluğunda olan Fırat, 720 bin km²'lik bir havzaya sahiptir. Türkiye'deki uzunluğu, Karasu kaynağından Suriye sınırına kadar 971 km, Murat Suyu kaynağından ise 1 263 km'dir. Türkiye sınırındaki havza kesimi 101 bin km²'dir. Fırat Nehri'nin yıllık ortalama su potansiyeli yaklaşık 34 milyar m³ olup, bunun 33 milyar m³'ü Türkiye'den toplanmaktadır (Müftüoğlu 1997: 28-29).

Fırat Nehri'nin meydana getirdiği havzanın ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Altı aya yaklaşan bir kuraklık dönemi vardır. Bu nedenle

havzada kuru tarım tekniği yaygın olup, yapılan tarımda da çeşitlilik yoktur (Dursun 2006: 131).

Dicle Nehri'nin Basra Körfezi'ne kadar toplam uzunluğu 1 900 km olup, Türkiye sınırları içerisinde kalan uzunluğu 523 km'dir (Demir ve Pamukçu 1996: 268). Dicle Nehri, 30 km kadar, Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra, Irak'a girmektedir. Dicle'nin yan kolu durumunda olan Hezil Suyu ve Hakkâri'de doğan Büyük Zap Suları ise, Irak topraklarında Dicle Nehri ile birleşmektedir (Bilen 1996: 48). Irak topraklarında; Adhaim, Diyale, Büyük Zap ve Küçük Zap gibi kollardan beslenen Dicle, Basra Körfezi yakınlarında Fırat Nehri ile birleşerek, 179 km uzunluğundaki Şatt-ül Arap suyunu oluşturmakta ve Basra Körfezi'ne dökülmektedir.

Dicle Havzasının %12'si Türkiye, %0,2 Suriye, %54'ü Irak ve %34'ü İran sınırlarındadır. Dicle Nehri'nin sularına kaynak oluşturan alanların %21'i Türkiye'de, %0,3'ü Suriye'de, %31'i Irak'ta ve %48'i İran'da bulunmaktadır. Dicle Nehri'nin yıllık su hacmine Türkiye'nin katkısı %51, Irak ve İran'ın katkıları ise sırasıyla %39 ve %10'dur (Durmazuçar 2002: 72). Ancak Tablo1'den de anlaşılacağı üzere, Suriye ve Irak, nehirler katkılar oranında değil; kendi çıkarları doğrultusunda daha fazla su istemektedir. Bu tutum, ülkeler arasında bir çatışma nedenine dönüşmektedir.

Tablo 1. Ortalama Yıllık Akımlar, Kıyıdaş Ülkelerin Katkıları ve Talepleri (milyar m³)

Nehir	Ortalama Yıllık Akım	Ülkelerin Suya Katkısı			Ülkelerin Talepleri		
		Türkiye	Suriye	Irak	Türkiye	Suriye	Irak
Fırat	35	31.6 (%90)	3.4 (%10)	0	%52	%32	%65
Dicle	49	25.4 (%52)	0	23.6 (%48)	%14	%5.4	%92.5
Toplam	84	57 (%68)	3.4 (%4)	23.6 (%28)	%66.1	%37.4	%57.5

Kaynak: Yavuz, 2008: 239.

Türkiye, Fırat'ın suyunun yıllık %88.7'sine (31.58 milyar m³) kaynaklık ederken; toplam suyun %51.8'ini (18.42 milyar m³) istemekte, Dicle'nin ise %51.8'ine (25.24 milyar m³) kaynaklık etmesine rağmen; toplam suyun sadece %14.2'sini (6.87 milyar m³) istemektedir. Buna karşın Suriye, Fırat'ın %11.3'üne (4 milyar m³) kaynaklık etmesine rağmen; toplam suyun %32.3'ünü (11.50 m³) istemektedir. Dicle'ye hiç su vermeyen Suriye, toplam suyun %5.3'ünü (2.6 milyar m³) istemektedir. Irak ise Fırat'a hiç su katkısı yapmamakla beraber, toplam suyun yıllık %64.4'ünü (23 milyar m³) istemekte ve %48.2'sini (23.43 milyar m³) verdiği Dicle'den de top-

lam suyun %92.5'ini (45 milyar m³) istemektedir. Yani sonuç olarak, yıllık toplam suyu 84.25 milyar m³ olan her iki nehirden iki ülkenin su talebi yıllık toplam 107.39 milyar m³ olmaktadır (Denk 1997: 53-54).

Söz konusu tablodan, talep edilen su miktarının, yıllık su potansiyelinin çok üzerinde olduğu görülmektedir. Irak ve Suriye, su taleplerinde herhangi bir azaltma yapmamaktadırlar. Günümüz koşullarında bile bu taleplerin karşılanmasının imkansız olduğu, gelecekte su talebinin artmaya devam edeceği, su kaynaklarında da bir artış ya da çeşitlenme olmadığı göz önüne alınınca, çatışma riskinin ne kadar yüksek olacağı anlaşılmaktadır.

Sorunun bir diğer önemli boyutu da özellikle Türkiye'de kişi başına düşen su miktarının gün geçtikçe azalıyor olmasıdır. Aşağıdaki tablodan 2020'lere gelindiğinde, Irak'ın kişi başına düşen su miktarının Türkiye'den fazla olduğu ve su zengini sınıflandırmasına göre zengin sayılabileceği anlaşılmaktadır. Ancak her iki ülke de su taleplerini artırmaya devam ettirmektedir. Bu durumun devamı ülkeler arasında çatışma riskini artıran bir unsur olarak ifade edilebilir.

Tablo 2. Kişi Başına Ortalama Yıllık Su Miktarı (m³)

Ülkeler	1990	2000	2010	2020
Türkiye	3223 (1611)	2703 (1351)	2326 (1163)	2002 (1000)
Suriye	1636	1177	880	760
Irak	2352	1848	1435	1062

Kaynak: Yavuz, 2008: 239.

Gerçek su ihtiyacının talep edilen miktarın altında olduğunun iddia edilmesi durumunda da çatışma riski söz konusudur. Gerçek su ihtiyacı talep edilen miktarlardan az ise bu defa sorunun politize edildiği, suyun bir bahane olarak kullanıldığı, dostluk, iyi komşuluk ve iyi niyet ilkelerinden uzak yaklaşımların söz konusu olduğu ortaya çıkar ki bu durumda da sonuç değişmez.

Su sorunun önemli bir parçasını oluşturan fiziksel durum ve talepler konuyu daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Taraflar, her şeyden önce, suyun fiziki varlığı üzerinde mutabık değillerdir. İş paylaşımı gelince sorun daha girift bir hal almaktadır. Soruna taraf aktörlerin beyan ettikleri su verileri arasında farklılıklar söz konusudur. Bu farkların ölçüm ve değerlendirmeden kaynaklanan farklar olduğu düşünülmektedir.

2. Sorunun Ortaya Çıkış Süreci

Sınırşan su sorunu, bölge ülkelerinin nehirler üzerine barajlar ve elektrik üretim tesisleri yapması suretiyle ortaya çıkmış ve bölge ülkelerinin izlediği politikalarla da zaman zaman tırmanışa geçmiştir.

2.1. Baraj ve Tesis Yapım Süreci

Sınırşan su sorunu, su kaynaklarının geliştirilmesine dair projelerin hayata geçirilmesiyle; Türkiye'nin 1964'te Keban Barajı'nı ve ardından Karakaya Barajı'nı inşa etmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır (Dursun 2006: 141). Baraj ve tesis yapma tercihi ise temelde zorunlu koşullardan kaynaklanmış ve Türkiye'nin çıkarlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tabka Barajı için Suriye'nin 1974'te su tutması, aynı dönemde Keban için su tutan Türkiye ile arasını açmış ve aynı zamanda Suriye ile Irak, savaşın eşiğine gelmiştir. Türkiye, Karakaya Barajı inşaatına başlayınca, Suriye uluslararası girişimlerle bunu engellemeye çalışmış; Türkiye baraj için Dünya Bankası'ndan (DB) kredi isteyince banka ön şart olarak Suriye ve Irak ile görüşüp uzlaşmayı ileri sürmüş ve öneri Türkiye tarafından red edilmiştir (Dursun 2006: 142). Neticede Türkiye'ye istediği kredi verilmemiştir.

Suriye'nin Tabka Barajı nedeniyle su tutması Irak'ı fazlası ile etkilemiştir. Çünkü Irak, Tartar Kanalı yoluyla Dicle ve Fırat'ın sularını Şatt-ül Arap kısmından önce birleştirmiş ve bu sayede topraklarını sulamıştır. Tabka Barajı için suyun tutulması, Irak topraklarının sulanamamasına neden olmuş ve iki ülke savaşın eşiğinden Sovyetler Birliği ve Suudi Arabistan'ın ara buluculuğu ile dönmüştür (Rüştü vd. 2004: 62).

Su sorunu, GAP'ın yapılması ile bölge ülkeleri arasında dikkati çeker bir hal almaya başlamıştır. Türkiye'nin barajlar için su tutması diğer kıyıdaş aktörlerin tepkisine neden olmuştur. GAP projesi günümüzde sona ermediği gibi kıyıdaş devletlerin itirazları da sona ermemiştir.

Türkiye ve Suriye, 1957-58 ve 1998'de olmak üzere savaşın eşiğine gelmiştir. 1998'de dönemin Genelkurmay Başkanı olan Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türkiye ve Irak arasındaki gerginliğin devam ettiği sırada, Türkiye ve Suriye arasında ilan edilmemiş bir savaş halinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak bu tür çatışmalar dolaylı çatışma olarak kalmış, sıcak savaşa dönüşmemiştir. Özellikle 1998 Adana Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde iyice gidiş olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ise başta ABD olmak üzere, Batı ile ilişkileri iyice kötüleşen Suriye, Türkiye ile daha dostane ilişkiler kurmuştur. Bush yönetiminin Suriye'yi "şer ekse-

nine” dahil etmesi, dostane ilişkilerin başlamasında önemli bir kilometre taşı olmuştur. Ancak Suriye’de başlayan “Arap Baharı” süreci sonrası yaşananlarla birlikte, iki ülke arası ilişkiler yine kötüleşmiştir.

Türkiye’nin 1980’de başladığı GAP konusu Suriye ile ilişkilerinde ayrı bir dönüm noktası olmuş, 13 Ocak-13 Şubat 1990’da Atatürk Barajı için Türkiye’nin su tutması Suriye’de tepkiyle karşılanmıştır. Suriye, bu süreçte PKK, ASALA ve Dev Yol, Dev Sol gibi terör örgütlerine, destek vermiş ya da Türkiye’nin uyarılarına rağmen, bu örgütlerin faaliyetlerini görmezden gelmiştir. Benzer bir sorun 1996’da Birecik Barajı’nın inşaatı zamanında da yaşanmıştır. Bu baraj nedeniyle, hem Suriye hem de Irak, Türkiye’ye nota vermiştir (Dursun 2006: 143-145; Olson 1995: 169-170).

Fırat ve Dicle nehirleri, Türkiye’ye, Kuzey Irak’ta “bağımsız bir Kürt devleti” kurma hedefini güdecek olan Kürt faaliyetleriyle mücadele etme olanağını da sunmaktadır (Çandar 1993: 453). Türkiye’nin bu yönde izleyeceği su politikası, bölgesel aktör olma niteliğini güçlendirebilir ya da zayıflatabilir.

Dicle Nehri üzerinde çok sayıda baraj projesi söz konusudur. Bu baraj projelerinin en çok ses getirenlerinden birisi de Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali projesidir. Bu baraj da, Atatürk, Keban ve Karakaya Barajları gibi bölgesel düzeyde bir gerginlik nedeni olmuştur.

Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES); 2016’da tamamlanması planlanan, Suriye sınırına 45 km uzaklıkta olan ve Mardin ile Şırnak illeri içinde yer alan, Türkiye’nin, gövde hacmi açısından ikinci, kurulu güç bakımından da dördüncü büyük ve Dicle üzerindeki en büyük barajdır (Ilısu Projesi, 2014). Türkiye, bu baraj dolayısıyla, sadece ulusal kamuoyunda değil, bölge ve uluslararası kamuoyunda da eleştirilmiştir. Türkiye’nin tutumunun; insan haklarına, iyi komşuluk ilişkilerine ve çevreye zarar verdiği iddia edilmiştir.

2.2. Politik Tepkiler ve Riskler

Fırat ve Dicle konusu, 1960’lardan beri üç ülke arasında görüşülen, 1980’lerden itibaren ise sorun haline gelen bir konudur. Konu teknik boyutu aşarak politik içerik kazanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu 2003:140). Irak ve Suriye, Türkiye’nin baraj ve tesisler yapması üzerine, Türkiye’yi suyu, politik bir koz olarak kullanarak, Ortadoğu’da hakimiyet kurmaya çalışmakla suçlamışlardır (Dursun 2006: 141).

Su sorununun bölgesel gündeme yerleşmesi, Irak’ta sulama alanları için yeni planlar deklare edilmesi, Türkiye’deki GAP ve Suriye’deki Fırat Vadi-

si Projesi ile olmuştur (Kıbaroğlu 2003). Bu projeleri izleyen her su projesinin, ayrı bir çatışma nedeni olduğu ve politik tepki çektiği söylenebilir.

Türkiye, Ocak 1990'da, Atatürk Barajı için Fırat'ın akışını geçici olarak durdurmuştur. Bu durumu önceden haber vermesine rağmen, Suriye ve Irak, Türkiye'ye nota vererek, Türkiye'yi eleştirmiş ve Fırat sularının eşit paylaşımını içeren bir anlaşma yapılmasını istemiştir. Ayrıca, 1996'da Fırat üzerinde Birecik Barajı'nın inşası da bir diğer kriz nedeni olmuş ve Suriye ile Irak, nota vererek Türkiye'yi suçlamıştır.

Bir politik tepki olarak Suriye ve Irak, zaman zaman sularının azaldığını ve kirlendiğini, Türkiye tarafından yeterince su bırakılmadığını ileri sürerek, sorunu uluslararası platforma taşımıştır. Bu amaçla Arap Ligi'ne şikayet ederek, Türkiye aleyhine kararlar alınmasını sağlamışlardır (Bilgiç 2006: 143).

"Arap Baharı" sonrası süreçte, Suriye'de yaşanan olayların etkisiyle Şam yönetiminin 2011'den itibaren Ankara'ya yönelik izlediği sert tutum ile Irak'ta Şii Maliki yönetiminin Türkiye'yi çeşitli platformlarda şikayet etmeye yönelik izlediği tutumların da çatışma riskini artıran unsurlar olduğu ifade edilebilir. Başbakan Haydar el-İbadi ve hükümetinin soruna yönelik tutumu ise en azından "şimdilik" belirsizliğini korumaktadır.

Bölgede çıkarları bulunan ABD, Avrupa Birliği (AB), Rusya gibi güçler ile bölgesel güçlerin ve BM, Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile uluslararası sivil toplum örgütleri gibi uluslararası aktörlerin soruna taraf olmaya başlaması, sorunun çözümden çok çatışmaya yönelmesine, bölgesel güvenlik riskinin artmasına neden olmaktadır. Çünkü aktör artışıyla beraber çıkar çeşitlenmesi ve çatışması artmaktadır. Ayrıca, Suriye ve Irak'ın Arap Ligi'ni Türkiye aleyhine zaman zaman karar almaya yönlendirmesi de bir diğer çatışma nedenidir.

Suriye'de 2011'den itibaren, "Arap Baharı" süreci sonrası, iç savaş yaşanmaktadır. Bununla birlikte, Irak'ta siyasal istikrarsızlık devam etmektedir. Genel seçimler sonrası uzun süre hükümet kurulamamış, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), 2014 Haziran'ından itibaren, birçok bölgeyi ve Musul'u ele geçirmiştir. Bölgesel Kürt Yönetimi Merkezi Hükümetle anlaşamadığını deklare ederek, bağımsızlık tehdidinde bulunmuştur. Ülkedeki bütün bu gelişmeler bölünme riskini artırmıştır. Her iki ülkede yakın zamanda meydana gelen söz konusu gelişmeler, bölgesel risklerin canlılığını yansıtmaktadır. Ortaya çıkması muhtemel yeni aktörler, yeni sorunlara ya da eski sorunların farklılaşmasına neden olabilecek ve kıyıdaş ülkeler arasındaki su çatışmasını da besleyebilecektir.

3. Çatışma Riskinin Artışı

Ortadoğu Bölgesi'ndeki devletler arasındaki sorunlar göz önüne alındığında, suyun bir anlaşmazlık konusu olarak ortaya çıkışı beraberinde bir takım sorunlar zincirini ortaya çıkarabilecektir. Böylece, su kolaylıkla "birleşik kriz" süreci içinde yer alan etkenlerden biri haline gelebilecektir (Okman 1993: 419). Suyun başlatacağı muhtemel sorunlar, kırılğan yapısı nedeniyle domino etkisi yaparak, bölgesel çatışma potansiyelini harekete geçirecektir.

Tomanbay (2008: 117), su savaşlarının, su kıtlığından değil, suların iyi yönetilmemesinden çıkabileceğini iddia etmektedir. Ancak sınırşan suların yönetimi çok aktörlü bir yönetimi gerektirmektedir. Çok aktörlü ve birbiri ile çatışan çıkarların olduğu böylesi durumda iyi yönetimin gerçekleştirilmesi de zordur.

Çandar'a (1993: 452) göre su konusunun Ortadoğu da bir barış değeri taşıyabilmesi için Irak ve Suriye gibi devletlerin ulusal ön yargılardan arınması gerekir. Ancak, Suriye'nin hala Hatay'ı sınırları içerisinde göstermesi örneği, kıyıdaş ülkelerin ön yargılardan arınmadığını ortaya koymaktadır.

Suriye ile Türkiye arasında karşılıklı bağımlılığı artıracakı öngörülerek temeli 2011'de atılan Dostluk Barajı, "Arap Baharı" sonrası yaşanan gelişmeler üzerine en azından yakın zamanda realize edilebilir olmaktan uzaklaşmıştır. Ülkede 2011'den beri devam eden iç savaş ve karşılıklı çıkar çatışması bölgesel tansiyonu da artırmaya devam etmektedir.

Darwish'e (2014) göre petrol kaynakları, geleneksel olarak geçmişten bu yana Ortadoğu'daki çatışmaların temel nedeni olarak düşünülmektedir. Ancak bu durumda bir değişim yaşanmaktadır. Artık su kaynakları petrol-den daha çok Ortadoğu'daki çatışmaların en olası unsuru haline dönüşmektedir. Wolf'a (1999: 7) göre de, Fırat ve Dicle nehirleri nedeniyle 4500 sene önce bir su savaşı örneği yaşanmıştır. Bu durumun tekrarlanma ihtimalinin bulunmadığını iddia etmek gerçekçi değildir.

Türkiye, su potansiyeli sayesinde Ortadoğu'da denge unsuru olma olanağına sahiptir. Barış Suyu Projesi ve Manavgat Suyu Projesi gibi Türk projeleri, Türkiye'nin denge rolünü ve barışçıl niyetini ortaya koymuştur. Ancak bu sonucun alınabilmesi elbette sadece Türkiye'nin izleyeceği politikalara bağlı değildir.

Birçok Batılı stratejist, suyun bölge barışı için etkin bir unsur olabileceğini ve Türkiye'nin su kaynaklarının kontrolü nedeniyle bölgedeki gücünün daha da artacağını belirterek; bölge ülkelerinin Türkiye'ye bağımlı hale

gelebileceğini ifade etmektedir (Şehsuvaroğlu 2000: 63). Ancak, Türkiye'nin barışçıl odaklı dış politika anlayışı ve uygulaması, suların kontrolünün Türkiye'de olmasının bölge barışı için bir tehdit olacağı iddiasını çürütmektedir.

Bölge ülkeleri arasında işbirliği çabalarının, protokollerin ve antlaşmaların, sorunların çözümünde günümüzde yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin askeri gücü ile diğerlerinin askeri gücü arasında, Türkiye lehine büyük bir fark bulunması, diğer aktörler açısından güç kullanımı olasılığını caydırsa da, yok etmemektedir. Bütün bunlardan başka, dolaylı çatışmaların farklı düzeylerde de olsa devam ettiği göz önüne alınırsa; savaş şeklindeki doğrudan çatışmaların olması da muhtemeldir.

Su bir stratejik kaynaktır ve artık gıda güvenliğinin bir parçasıdır. Bölgesel ve küresel su kıtlığı, güç değişimi, su sorunlarının çözümüne yönelik uluslararası hukuk düzenlemelerinin yetersizliği, Irak ve Suriye'nin su sorununu uluslararası platformlara taşıyarak Türkiye aleyhine kullanmaya çalışması gibi unsurlar, çatışma olasılığının rasyonel olduğunu göstermektedir. Dostluk Barajı, Barış Suyu ve Manavgat Suyu projeleri ile Ortak Teknik Komite ve Üç Aşamalı Plan girişimlerinin sonuçsuz kalması, bölgesel aktörlerin yeterli işbirliğine yanaşmadığının ortaya konulması ve karşılıklı ekonomik bağımlılığı sağlamanın zorluğunu göstermek bakımından önemlidir.

3.1. Aktör ve Platform Değiştirme Politikası

Sınırşan su sorunu, Fırat ve Dicle temelinde, Türkiye, Irak ve Suriye arasında yaşanan bir sorundur. Suriye kabul etmese de Asi Nehri bakımından, sorunun tarafları, Suriye ve Türkiye'dir. Suriye ve Irak, sorunu uluslararası platformlara taşıma ve uluslararası kuruluşları sorunun tarafı haline getirme politikasını izlemektedirler. Benzer şekilde, uluslararası kuruluşlar da soruna dahil olmaya çalışmaktadırlar.

Sınırşan su sorunu tartışmasına taraf olan en temel uluslararası aktör devletlerdir. Ulus devletlerin soruna dair baskın rolü devam etmekte ise de BM, DB, AB, çokuluslu su şirketleri, sivil toplum örgütleri gibi aktörler de sınırşan su sorununa taraf olmaya ve devletlerin politikalarını etkilemeye başlamıştır. Sorunun taraflarının artması, çözümünü zorlaştırmaktadır.

DB, bir su projesini kredilendirmeden önce, nehir ile ilgili söz hakkı bulunan ülkelere nehir sularının kullanımı konusunda anlaşmaya varmaları şartını koşmaktadır (Rüştü vd. 2004: 57). Kredi almak için, aşağı kıyıdaş devletlerin rızasının alınmasına ilişkin uluslararası gelenek, Uluslararası Hakem Mahkemesi'nin 1957 yılında Fransa ve İspanya arasındaki "La-

noux Gölü olayı” nedeniyle verdiği karara dayanmaktadır (İnan 1994: 247).

1950 yılında Suriye, Asi Nehri üzerinde Ghab Projesi için, DB'den kredi istemiş ve DB, Suriye'ye Türkiye ile anlaşması ve Lübnan'ın suyunu azaltmaması şartını ileri sürmüştür. Yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınamamış ve Suriye, belirtilen dönemde DB'den istediği krediyi alamamıştır. Ayrıca, Mısır Asvan Barajı için talepte bulunan Nasır'a istediği kredi de benzer nedenlerle verilmemiş ve izleyen süreçte, 1956'da, Süveyş Krizi ortaya çıkmıştır.

Karakaya Barajı konusunda da bu türden bir süreç yaşanmıştır. Kıyıdaş devlet olan Suriye'nin engellemeleri ve DB'nin finansman için diğer devletlerle uzlaşma şartı araması sonucunda, istenen finansal destek elde edilememiştir.

Su sorununa taraf olan bir kurum olarak DB, merkezi Marsilya olan Dünya Su Konseyi'ni (World Water Council-WWC) ve Küresel Su Ortaklığı'nı (Global Water Partnership) meydana getirmiştir. DM, izlediği bu politikalarla su sorununda taraf olmaya ve aktif rol üstlenmeye çalışmaktadır.

Neoliberalizm ya da küreselleşmenin etkisiyle dünyada özelleştirme ivme kazanmıştır. Bu özelleştirme sonucunda su, ticari bir mal halini almaya başlamıştır. Bu olgu, su kaynakları nedeniyle yaşanan rekabeti daha da gün yüzüne çıkarmıştır. Ayrıca bu gelişmenin bölgesel güç dengesini etkileme potansiyeli de artmıştır.

Piyasa koşullarında çalışan çokuluslu su şirketleri, dünyada artan su ihtiyacından ekonomik pay almak istemektedir. Bu nedenle çokuluslu su şirketleri de, sorunun bir parçası olmaktadır. Çokuluslu şirketlerin günümüzdeki ekonomik ve politik gücü gün geçtikçe de artmaktadır.

2002 yılında su kaynaklarından elde edilen yıllık kar, 1 trilyon dolardır. Bu kar, petrolden elde edilen karın %40'ına karşılık gelmekte ve ilaç sektörünün karını da geçmektedir (Barlow vd. 2012). Çokuluslu su şirketlerinin elde ettiği kar her geçen gün katlanarak artmaktadır.

Soğuk Savaş Dönemi'nin bitişiyle yeni devletler ortaya çıkmış, bunun da etkisi ile sınırışan nehir sayısı artarak 263'e ulaşmıştır. Söz konusu nehir havzaları 145 ülke topraklarından oluşmaktadır. Dünya nüfusunun %40'ı da bu havzalarda yaşamaktadır (Kıbaroğlu 2002: 70). Sınırışan nehirlerin geçtiği ülke sayısındaki artış, soruna taraf aktör sayısını ve doğal olarak çıkar çatışması riskini de artırmaktadır.

3.2. Konjonktürel Değişimler ve Politik Tercihler

Waltz'a (1979: 191) göre, gücü belirleyen temel unsur uluslararası sistemdir. Uluslararası aktörler tek başlarına gücü kontrol edemezler. Bazı konularda güç kontrolü gerçekleşse de bu durum sürdürülebilir olmayabilir. Uluslararası sistemin ve bu sistemin konjonktürel evriliş, devletlerin tercihlerini ve politikalarını etkiler. Ancak devletler sistem içinde bağımsız kararlar almaya çalışabilirler ve kendi hareket alanını genişletebilirler.

Su sorunu, tarihsel olarak bölgedeki başka nitelikteki politik anlaşmazlıklarla karşılıklı etkileşim içerisinde olmuştur. Türkiye'de doğan ve kaynaklarının çoğunu Türkiye'den toplayan Fırat ve Dicle suları, Irak ve özellikle Suriye ile terör, Hatay meselesi gibi konularla bağlantılı olarak gerilimlere neden olmuştur (Bilgiç 2006: 1). Bu sorunlar konjonktürel gelişmeler ve politik tercihler sonucunda güçlenmiş ya da gündem dışı kalmıştır. Bu türden sistemsal değişimler, aktörlerin tutumunu belirleyici özellik taşımaktadır.

Ortadoğu Bölgesi'ndeki aktörlerin küresel güçlerin yanında ya da karşısında olması, bölge ülkeleri arasındaki baskı ve çatışma nedeni olabilmektedir. Yani bölgesel ya da küresel ölçekte kurulan ittifaklar ya da dostluklar ile karşı tarafta ya da blokta yer alma durumları, devletlerin dış politikalarını etkilemektedir. Örneğin geçmişte SSCB ile yakın işbirliği kuran Suriye, sonradan bu politikasını Rusya özelinde de devam ettirmiştir. ABD, Suriye'nin izlediği politikalardan rahatsız olmuş ve Suriye'yi "haydut devletler" kategorisinde değerlendirmiştir. Suriye'nin en sorunlu olduğu ülke olan İsrail, ABD ile stratejik ortaktır. Böylece bölgede bu tür bir diğerine yakın olma ya da karşısında bulunma durumları, bölgesel istikrarı ve bölge aktörlerinin politikalarını etkilemektedir.

Benzer şekilde, özellikle 1990'lardan itibaren, Irak, Saddam Hüseyin döneminin sonlarına kadar, uluslararası kamuoyunu meşgul etmiştir. Çıkar çatışması içerisinde olduğu ülkelere yönelik olarak saldırgan bir tutum izleyen Irak, bölge barış ve istikrarını tehdit etmiştir.

Irak ile İran, Şatt-ül Arap suyunun paylaşımı ve birbirlerinin içişlerine karışma iddiaları sonucunda, 1980'de başlayan ve 8 yıl süren bir savaş yaşamıştır. Irak, bunu izleyen dönemlerde de, 1990'da, Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu işgali yapan Irak'a BM, müdahale etmiş, bunun uzantısı olarak da 2003'te de II. Körfez Savaşı yaşanmıştır (Akbaş 2011: 5). Bölgede yaşanan bu türden savaşlar; konjonktürel değişimler ve politik tercihlerin sonucunda ortaya çıkan gelişmeler olarak ifade edilebilir.

ABD, günümüzde Suriye'ye yönelik baskı politikası izlemekte, Suriye'yi çevrelemektedir. Bu durum, Suriye'nin, 2011'e kadar İran ve Türkiye'ye

olan yakınlığını artırmıştır. Türkiye ile Suriye arasında 2009'dan itibaren başlayan iyi ilişkilerin "Arap Baharı" sonrasında sürdürülebilir olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, Rusya ve Suriye ortaklığı büyük bir ivme kazanmıştır. Hatta denilebilir ki Rusya, "Arap Baharı" sonrası süreçte Suriye'yi, uluslararası kamuoyunun tepkisine karşı koruma altına almıştır.

Neorealist bir yaklaşımla ve yakın dönem gelişmelerinden hareketle, devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye odaklandığı gerçeği de göz önüne alınırsa; çatışma ihtimalinin günümüz için güçlü ve güncel değil ama her zaman potansiyel bir durum olarak varlığını devam ettirebileceği söylenebilir. Örneğin Suriye ile Türkiye arasında, Hatay sorunu, Asi Nehri ile Fırat, Dicle nehirleri özelinde sınırışan su sorunu varlığını devam ettirmekte hatta "Arap Baharı" sonrası süreçte Suriye'de yaşananlar ekseninde derinleşmektedir.

Ortadoğu Bölgesi'nde ABD'nin "vazgeçilmez" çıkarlarının bulunması ve İsrail'in ABD ile stratejik ortak olması, bölgede zaman zaman tansiyonu yükseltmektedir. İsrail, bölgenin en önemli su kaynaklarına sahip olan Golan Tepeleri için geçmişte savaştırmıştır ve günümüzde bile bu bölgeyi işgali altında bulundurmaktadır.

ABD, İsrail'i, her ne kadar güncel olarak Filistin topraklarında yeni yerleşim yerleri açması ve Filistin'i sık sık bombalaması nedeniyle eleştirse de stratejik ortağıdır. İsrail'in tüm dünyadaki en önemli hamisi ABD'dir. İsrail'in uluslararası hukuka aykırı bir şekilde yürüttüğü tüm işlerin arkasını ABD toplamaktadır ve BMGK'dan İsrail aleyhine bir tek karar çıkmasına izin vermemekte, gelen karar tasarılarını veto etmektedir. Bütün bunlar bir yana, İsrail'in çıkarları gerektirdiğinde ve konjonktür elverdiğinde, Suriye ile ittifak yapması ve yanına ABD'yi alması, Türkiye için oldukça zorlu bir süreci doğurabilir. Türkiye, böylesi bir denklemde önemli bir güvenlik riski ile karşı karşıya kalabilir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, İsrail'in 2008'de Gazze'ye saldırması, Davos'ta yaşanan "One Minute" olayı ile Mavi Marmara saldırısı sonucunda, bir gerginlik yaşanmıştır. İsrail, özellikle Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek Türkiye'yi adeta çevrelemeye çalışmıştır. Ayrıca İsrail'in 8 Temmuz 2014'te Gazze'ye yeniden saldırması iki ülke ilişkilerinde tansiyonun tekrar yükselmesine neden olmuştur. Dolayısıyla sınırışan su sorunu, bölge ülkeleri ile Suriye, Irak ve İsrail arasında kurulabilecek olası iyi ilişkiler ya da ittifaklar sonucunda, Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılabilecektir.

Başta ABD ve İngiltere olmak üzere, Batılı devletlerin stratejik ortağı olan İsrail'in ihtiyaçları ve içinde bulunduğu koşullar bu ülkeleri de ilgilendirmekte ve bu ülkeler de bölgeye yönelik özellikle İsrail talepleri ile örtüşen politikalar

izlemektedirler. Suyun önemli bir stratejik unsur ve hayat kaynağı olması, Batılı devletlerin bölgeye yönelik politikalarını da gündeme getirmektedir.

Irak işgali nedeniyle bölgeye yerleşen ABD başta olmak üzere, batılı devletlerin su sorununa müdahil olma çabaları, bölge su sorununu daha büyük ölçeğe ve daha farklı platformlara taşımıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bu gelişmelerden etkilenmesi ve su politikasında belki de “ödün vermesi” gerekebilecektir. Bu gelişmelere Türkiye'nin AB üyelik süreci de eklenince; Türkiye'nin sınırışan su sorunu nedeniyle daha da baskı altına alınması güçlü bir olasılık olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Sınırışan su sorunu, yarım asırlık bir geçmişe sahip olmasına rağmen, çözülememiştir. Uluslararası düzenin anarşik yapısı, Suriye ve Irak'ın salt kendi çıkarlarını önceleyen politikaları, sorunun yönünü daha çok çatışma süreçlerine doğru zorlamaktadır. Sınırışan su sorunu, ekonomik, politik ve stratejik yönden bir güvenlik unsuru haline dönüşmüştür. Neorealizme göre devletler, güvenliklerini ve çıkarlarını tehdit eden unsurlara karşı tepki verirler. Stratejik bir kaynak olan su, başlı başına bir güvenlik konusudur. Bu nedenle devletlerin bu soruna yönelik silahlı çatışmaya varabilecek düzeyde tepkiler vermesi mümkündür.

Dünyada ve Ortadoğu'da suya olan ihtiyacın hızla artması, suyun kıtlığı, buna rağmen talebin artması ama su arzının ve kaynak çeşitliğinin azlığı, bölgenin kırılgan, istikrarsız ve çatışmaya müsait yapısı, sınırışan su sorununu, bir çatışma unsuruna dönüştürmektedir. Su sorununun siyasal kriz ve gerginliklere, savaşa varan düzeyde çatışma şekillerine neden olma olasılığı yoktur demek gerçekçi değildir. Fırat ve Dicle nedeniyle kıyıdaş ülkelerin savaşa varan çatışma şekilleriyle karşı karşıya gelmesi ya da diğer sorunlarla birleşerek çatışması olasılığı vardır.

Su sorununda çatışma ihtimalinin gerçekleşmesi tamamen, ekonomik, politik, sosyal, konjonktürel koşullara ve güç dengesine bağlıdır. Sınırışan su sorunu günümüzde tek başına bir *casus belli* değildir ama bunun ateşleyicisi olabilir. Sorun bir *türev sorun* olarak da çatışma unsurudur.

Suriye ve Irak'ın zaman zaman Türkiye aleyhine yönelik politik söylemlerinin ülkelerarası tansiyonu yükseltmesi, çatışma olasılığını beslemektedir. Suriye ile imzalanan stratejik işbirliği ve dostluk anlaşmalarının 2011 yılı sonu itibariyle Suriye tarafından askıya alınması “iyi komşuluk” sürecinin istenilen şekilde gitmeyebileceğini, ilişkilerin kötüleşebileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Özellikle Suriye ile yakın zamanda iyileşen ilişkilerin 2011'den itibaren koptuğu, geçmişte de bu ülkenin Türkiye'ye karşı

terör kartını kullandığı göz önüne alınırsa; çatışma ihtimalinin olası ve gerçekçi olduğu anlaşılır.

Irak'ın da Maliki yönetiminde, Türkiye aleyhtarı söylem ve politikaları benimsediği, iki ülke arasında zaman zaman tansiyonun yükseldiği, ilişkilerde gerilim süreçlerinin yaşandığı ve Irak'ın parçalanması ihtimali de değerlendirildiğinde; su sorununun gündem maddesi olmaya devam edeceği öngörülebilir. Irak yönetimi, uluslararası alanda zaman zaman Türkiye'yi eleştirmektedir. Hiç istenmese bile Irak'ın ve Suriye'nin bölünmesi senaryoları gerçekleşirse; sınırışan su sorunu, aktörler arasında bir gerilim nedeni olmaya devam edecektir.

Türkiye'nin uluslararası sistem ve bölgesel gelişmeleri nazara alan politikalar izlemesi, suya ilişkin haklarını, yumuşak ve sert güç unsurları ile birlikte koruması çıkarınadır. Ayrıca en kötü senaryo olarak, silahlı çatışma riskini, yakın ya da aktüel bir gerçek olmasa da göz ardı etmemesi gerekir.

Kaynaklar

- Allan, J. A. Tony (1997). "Virtual Water: a Long Term Solution for Water Short Middle Eastern Economies?" *Water Issues Group Occasional Papers#3*, SOAS. London, <http://web.macam.ac.il/~arnon/Int-ME/water/OCC03.PDF> [Erişim: 15.03.2012].
- Akbaş, Zafer (2011). *Irak Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*. Ankara: Barış Kitap.
- Akbaş Zafer ve Ç. Mutlu (2012). "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınırışan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13 (1): 213-240.
- Altınbilek, Doğan (2004). "Fırat-Dicle Havzasının Gelişimi ve Yönetimi". *Orta-doğu'da Su Meselesi ve Türkiye*. Ed. Zekai Şen ve Sevinç Sırdaş. İstanbul: Su Vakfı Yay. 19-41.
- Barlow Maude ve T. Clarke (2012). "Who Owns Water?". The Nation. www.thenation.com/archive/who-owns-water. [Erişim: 05.01.2012].
- Beaumont, Peter (1994). "The Myth of Water Wars and the Future of Irrigated Agriculture in the Middle East". *International Journal of Water Resources Development* 10 (1): 9-21.
- Bilen, Özden (1996). *Orta-doğu Su Sorunları ve Türkiye*. Ankara: TESAV Yay.
- Bilgiç, Esra (2006). *Su Sorunu: Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Charles, Tripp (2002). *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çandar, Cengiz (1993). "Türkiye için Bir Supolitik Olabilir mi?". *Su Sorunu Türkiye ve Orta-doğu*. Der. Sabahattin Şen. İstanbul: Bağlam Yay. 447-454.

- Darwish, Adel (2014). "The Next Major Conflict in the Middle East: Water Wars". www.mideastnews.com/WaterWars.htm [Erişim: 04.03.2014].
- Demir, Ali Faik ve Ö. K. Pamukçu (1996). "Fırat Dicle Havzasında Türkiye'nin Su Politikası". *Değişen Dünya ve Türkiye*. Der. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Bağlam Yay. 267-286.
- Denk, Erdem (1997). *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Kültür Yay.
- Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (1996). "Water Issues Between Turkey, Syria And Iraq. A Study By The Turkish Ministry Of Foreign Affairs, Department of Regional and Transboundary Waters". *Perceptions, Journal of International Affairs* I (2): 1-15.
- Durmazuçar, Vedat (2002). *Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Dursun, Abdulkadir (2006). *Kutsal Topraklar ve Paylaşılmayan Sular: Fırat ve Dicle*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Eyal, Benvenisti (October 2003). "Water Conflicts During the Occupation of Iraq". *The American Journal of International Law* 97 (4): 860-872.
- Haftendorn, Helga (February 2000). "Water and International Conflict". *Third World Quarterly* 21 (1): 51-68.
- İlisu Projesi (2014). www.ilisuprojesi.com/index.php?islem=sayfa&say_id=37 [Erişim: 04.03.2014].
- İlgar Rüştü ve K. Salem (2004). "Türkiye'nin Sınırşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış". *Marmara Coğrafya Dergisi* 10: 53-72.
- İnan, Yüksel (1994). "Sınırşan Suların Hukuksal Boyutları: Fırat ve Dicle". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 49 (1-2): 243-253.
- Kıbaroğlu, Ayşegül (2002). "Küresel Su Politikalarının Evrimi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Ayrışan Yolları". *TES-İŞ Dergisi* (Ekim): 68-72.
- , (2003). "Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü". *Stradigma Dergisi* 6. www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=39 [Erişim: 07.02.2010].
- Kolars, John (2000). "Su Savaşı Yoksa Neden Su Barışı olmasın?". *Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik: Yeni Yönelimler*. Ed. Augustus Richard Norton. İstanbul: Buke Yay. 69-77.
- Köni, Hasan (1994). "Su Sorununun Siyasal Boyutları". *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*. Ed. Neşet Akmandor, Hüseyin Pazarıcı ve Hasan Köni. Ankara: Nural Matbaası. 55-71.
- Kut, Gün (1993). "Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri". *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*. Der. Sabahattin Şen. İstanbul: Bağlam Yay. 473-484.
- Lundqvist, Jan ve G. P. Henry (2000). "Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World: Sustaining Our Waters Into the 21st

- Century". Stockholm: Stockholm Environment Institute. www.earthscape.org/searchframe.html [Erişim: 21.05.2008].
- Melek, Fırat ve Ö. Kürkcüoğlu (2003). "Orta Doğu'yla İlişkiler, Arap Devletleriyle İlişkiler". Der. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası*. C. II. İstanbul: İletişim Yay. 124-149.
- Müftüoğlu, Ferruh (1997). *Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye*. İstanbul: Marifet Yay.
- Okman, Cengiz (1993). "Su Sorunu ve Ortadoğu'da Stratejik Durum". *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*. Der. Sabahattin Şen. İstanbul: Bağlam Yay. 401-434.
- Okyar, Mete Cüneyt (2010). "Ortadoğu Su Politikalarının Türkiye'deki Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Etkisi". www.akuademi.net/USG/USG2005/TSCK/tsck03.pdf, s.193. [Erişim: 05.05.2010].
- Olson, Robert (1995). "Turkey-Syria Relations Since The Gulf War: Kurds and Water". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* XIX (1): 168-193.
- Pelletiere, Stephen C. (31 January 2003). "A War Crime Or an Act of War?". www.nytimes.com/2003/01/31/opinion/a-war-crime-or-an-act-of-war.html?pagewanted=all&src=pm [Erişim: 03.03.2012].
- Saltürk, Metin (Haziran 2006). "Orta Doğu'da Su Sorunu ve Türkiye Açısından İncelenmesi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 2 (3): 21-38.
- Şehsuvaroğlu, Lütfü (2000). *Su Barışı*. Ankara: Şen Yay.
- Sorli Mirjam E., Nils Petter Gleditsch ve H. Strand (2005). "Why Is There so Much Conflict in the Middle East?". *The Journal of Conflict Resolution* 49 (1): 141-165.
- Swain, Ashok (2004). *Managing Water Conflict: Asia, Africa And The Middle East*. London, Newyork: Routledge.
- Tomanbay, Mehmet (2008). *Dünyada Su ve Küresel Isınma Sorunu*. İstanbul: Ara Kitap.
- Yavuz, Nuri (2008). "Türkiye Suriye ilişkilerinde Suyun Rolü ve Önemi". *Üçüncü Uluslararası Ortadoğu Semineri, Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay. 217-240.
- Yıldız, Yavuz Gökalt (2004). *Oyun İçinde Oyun: Büyük Ortadoğu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Waltz, Kenneth (1979). *Theory Of International Relations*. New York: McGraw Hill.
- Wolf, Aaron T. (1999). "Criteria for Equitable Allocations: The Heart of International Water Conflict". *Natural Resources Forum* 23 (1): 3-30.

Security Issues Arising from Turkey's Euphrates and Tigris Transboundary Waters and Conflict Risks

Zafer Akbaş*

Abstract

Euphrates, Tigris and Asi rivers, being transboundary waters, affect Turkey's national security and interests. Riparian states, which are the parties to the problem, have been on the brink of war from time to time. Syria and Iraq's approaches to the issue involve policies which are away from the solution and increase the likelihood of conflict in the region. The changing nature of the problem is likely to generate an economic, political and military risk for Turkey.

The aim of this study is to state that due to Euphrates and Tigris Rivers, Turkey is faced with the risk of security problems and conflicts. For the realization of this aim, this study focuses on the importance of the problem, its nature, its causes and the process of its emergence. The study adopts a neorealist approach to explore the past and present development of the problem, its nature and the basic approaches of the actors involved. In the study it has been found that the strategic value of water resources has increased. It is, therefore, concluded that when compared to the past, water, being a vital source, has turned into a factor affecting the political attitudes of the countries more than ever.

Keywords

Tigris and Euphrates, transboundary water, security risk, conflict, Turkey

* Assoc. Prof. Dr., Duzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Relations – Duzce / Turkey
zaferakbas@duzce.edu.tr

Проблемы безопасности Турции, связанные с трансграничными реками Евфрат и Тигр и риск возникновения конфликта

Зафер Акбаш*

Аннотация

Реки Евфрат, Тигр и Аси, как трансграничные воды влияют на интересы и безопасность Турции. Прибрежные государства, являющиеся противоположными сторонами данной проблемы, время от времени оказывались на грани войны. Подходы Сирии и Ирака к данному вопросу далеки от решения этой проблемы и увеличивают вероятность возникновения конфликта. Изменчивый характер этой проблемы несет в себе возможность экономической, политической и военной угрозы для Турции.

Целью данного исследования является рассмотрение проблем безопасности и вероятностей возникновения конфликта, связанных с турецкими реками Евфрат и Тигр. В целях достижения данной цели показаны важность данной проблемы, характеристика, причины и предпосылки возникновения. Прошлое и настоящее данного вопроса, характеристика и основные подходы «актеров» рассмотрены с точки зрения неореализма.

В исследовании отмечен рост стратегического значения водных ресурсов. Кроме того, вода, как жизненно важный источник существования, по сравнению с прошлым, стала одним из важных факторов, влияющих на внешнеполитическую деятельность государства.

Ключевые слова

Евфрат и Тигр, трансграничные воды, угроза безопасности, конфликт, Турция

* доц. доктор, университет Дюздже факультет менеджмента кафедра международных отношений – Дюздже / Турция
zaferakbas@duzce.edu.tr